

A JOGI OKTATÁS TÖRTÉNETI ÉS AKTUÁLIS RENDSZEREINEK ÖSSZEHOSONLÍTÓ ELEMZÉSE

AZ EGYETEMI JOGÁSZKÉPZÉS KEZDETEI ÉS TÖRTÉNETÉNEK FORDULÓPONTJAI

„**K**EZDET BEN VOLTAK A VÁROSOK (...) itt futnak össze az utak, nemcsak az árucserre, de az eszmecsere központjai is itt jönnek létre.”¹ A középkori egyetem a városiasodás egyértelmű terméke volt, ahol az értelmiség – noha mesterségük a gondolkodás, a „*septem artes liberales*” mégis közel állt a kézművesség formáihoz (*artes mechanicae*) – céhek mintájára korporatív testületeket hozott létre, melyek diákok, és tanárok közösségévé formálódtak (*universitas*). A korabeli értelmiséget (klerikusok, kik inkább a privilégiumok megtartása érdekében, semmint vallási meggyőződésből kötődtek a klérushoz) más rétegektől elsősorban a latin írás-olvasás ismerete különböztette meg, és a birtokukban lévő irodalmi tudás magába foglalta a könyvírást (*litteratura*), a hétköznapi-használati írást (*nota*), továbbá az írott, jogi relevanciával bíró formulák szerkesztésének ismeretét.² Az általuk kialakított egyes szervezetek fokozatosan erősödtek, egyre több diákot vonzottak, befolyásuk elsősorban a székhelyül szolgáló városokban növekedett, a 12–13. századra már az uralkodói és pápai autoritással is összekapcsolódott;³ kialakultak a tanárok és diákok szabályalkotási autonómiával, tisztviselők megválasztásának jogával, az „*artes*” mellett legalább egy másik (jog, teológia, orvoslás) fakultással rendelkező intézmények.⁴

Az egyetemek még alapításuk kezdetén szorosan összefonódtak a kolostorokkal, a hittudománnyal és az ahhoz kapcsolódó filozófiával, különösen a dialektikával, mely hatással volt még a praktikus orvoslásra is.⁵ A hét szabad művészet közül a

1 Jacques Le Goff (1979) *Az értelmiség a középkorban*. (Klaniczai Gábor ford.) Budapest, Magvető. 11. o.

2 Vö.: Bónis György (1972) *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

3 Ferencz Sándor (2001) A középkori egyetem. Egyetem – Universitas – Studium Generale. In: Tóth Tamás (ed) *A modern európai egyetemek funkcióváltásai*. Felsőoktatás-történeti tanulmányok. Budapest, Professzorok Háza. 33–46. o.

4 Ferencz Sándor i.m. 38. o. Bolognában a 12. században oktatta Hugo kanonok *Rationes dictandi prosaice c. művét*, a diktálás elméleti és formulákat tartalmazó tananyagát; később az iratszerkesztés vált az *artes* alapjává.

5 Uo.

„*grammatica*” (írás, olvasás) tanítása szükségképpen elsődleges volt, és az alapozó tanulmányok közé soroltatott, hiszen csupán ennek ismeretében lehetett elsajátítani a magasabb szintű jogi tudást, s az *artes* alaptanulmányok oly fontossá váltak a korabeli tudományos viszonyok között, hogy később még a glosszátorok munkái, sőt az oktatási metodikák is magukon viselik nyomait.

Párhuzamosan az arisztotelészi filozófia is az alaptanulmányok közé került, mivel nem sorolhatták egy „pogány” filozófus műveit a „magasabb rendű” keresztény teológia kategóriájába. Arisztotelész munkái a legmagasabb szintű elméleti tudás szintézisei voltak,⁶ s teljes filozófiai rendszerének megismerése ellenállhatatlanul vonzotta a „tudásvágytól hajtott diákságot”; miután oktatása elől minden akadály elhárult, az *artes* szak valójában filozófia fakultássá vált: már a 13. század végétől a „*filozófia vagy artes*”⁷ kifejezést használták az alaptanulmányok művelésére hivatott szak elnevezésekor. A kialakult struktúra ellenérzéseket szült a „magasabb” fakultások oktatói körében,⁸ azonban a többszöri elítélő határozatok kihirdetésén túl tehetetlenek voltak; különösen zavaró tényezőnek tartották, hogy a filozófiai fakultás bármely tan igazságát vizsgálat alá vonhatja, és a magasabb szakok kénytelenek tétlenül nézni a nyilvános ellenvetéseket, a tanok iránt támasztott kételyeket.⁹ A filozófia, mint tudomány előretörésével összefüggésben az intellektuális elit előtérbe kerülése is megtörtént, így a tudás és képviselői társadalmi pozíciójának erőssége az államhatalom egyik fontos pillérévé emelte a „*studium litterarumot*” (a bölcsesség és tudomány forrását).¹⁰ A kor szellemi elitjeiének körében egyértelművé vált az álláspont, hogy a tudományos haladás és oktatás nem „az állam rendelte hivatalos jogtudósok”, hanem a jog tudorainak, azaz a filozófusoknak rendeltetett;¹¹ más szavakkal az értelmiség, és tudás előtérbe kerülésében a filozófia és elméleti jelleg primátusa mutatkozott meg.

Európában a hivatásos jogász alakja a 11. század végén kezd megjelenni, és ettől kezdve a különböző, elsősorban államközi konfliktusok rendezésében, az érvek-ellenérvek elméleti kidolgozásában egyre fontosabb szerepet töltenek be. A Római Birodalom bukása után az egyház kevés figyelmet fordított a jogra és a jogászképzésre, ez pedig kedvezett a városias létformát leginkább megtartó Észak-Itáliai te-

6 Ld.: Rédl Károly: A fakultások vitájának előtörténetéhez. In: Tóth Tamás (ed) i.m. 58. o.

7 Uo. 58. o.

8 Az *artes* és a „magasabb” fakultások közti – különösen a rektorválasztások idején felélénkülő – ellentétekre ld.: Gabriel Astriik: The Paris Studium. Robert of Sorbonne and his Legacy. Interuniversity Exchange between the German, Cracow and Louvain Universities and that of Paris in the Late Medieval and Humanistic Period. Selected Studies. A Parisian Heritage: Opposition between the Faculty of Arts and the Theologians. University of Notre Dame. Notre Dame, Indiana. Verlag Joseph Knecht. Frankfurt am Main. 1992. 252–253. o.

9 Immanuel Kant: Történetfilozófiai írások. A fakultások vitája három szakaszban (1794–98). (Mesterházy Miklós ford.) Ictus. 1995–97. 360. o.; 335–507. o.

10 Lásd például IX. Gergely pápa IX. Lajos francia királyhoz írt levelét (1229. november 26.), melyben a bölcsesség forrását a hatalom és a katonai potenciál mellett említi; vagy *Tolomeo de Lucca* politikaelméleti művét, ahol az uralkodásnak három pillérét különbözteti meg: *divinus cultus* (istentisztelet), *sapientia scholastica* (tudós bölcsesség), *secularis potentia* (világi hatalom). Rédl Károly i.m. 60. o.

11 Immanuel Kant i.m. 427. o.

rületeken kifejlődött jogi fakultások autonóm törekvéseinek; a régióban uralkodó municipiális világi jelleg a praktikus tudást, a grammatikai és retorikai jártasságot kívánta meg.¹² Az investitúraharc indukálta investitúrajog vitája során elsődleges kérdéssé vált a „legitimáció” és „primátus” fogalma, és ennek során a jogászok elméleti munkájára komolyabb igény merült fel, mely elvezetett a jogi oktatás uralkodói, illetve pápai támogatásához; a pápai doktrínáival szemben ugyanis a római jogon alapuló elvek jó elméleti fegyvernek számítottak. A professzionális jogászokra egyre nagyobb szükség lett, ezért mind a mediterrán vidéken, mind az Alpokon túl jogi iskolák jöttek létre: *Bologna* egyeteme, ahol az *ars dictandi* hozzájárult a jogi ismeretek terjesztéséhez, illetve *Montpellier* egyeteme, mely *Barbarossa Frigyes* bürokratikus hivatali apparátusának személyzetét, és elméleti-ideológiai munkák kidolgozására alkalmas tudósokat képzett.¹³

Ezek az egyetemek „felülről” kiépített intézmények voltak, abban az értelemben, hogy uralkodói akarat folytán, az állam messzemenő támogatásával alakultak. A „szokás” alapján kialakult intézmények mellé felsorakoztak a fejedelmek, uralkodók, s ettől kezdve már nem a tudás átadása lett elsődleges feladatuk, hanem támogatóik politikai céljainak kiszolgálása; párhuzamosan a hatalom által nem támogatott egyetemek a 13. század folyamán hanyatlásnak indultak. Az uralkodói politikai célok között kiemelkedő volt a császárság, pápaság rivalizálása, a tartományurak önállósulási törekvései, a városok polgárságának a feudális renddel szembeni igényei és a lovagság hatalmi harcai, melyek az egyetemek közti, illetve intézményeken belüli jogtudományi egyeduralmi versenyben is megmutatkoztak. II. Frigyes 1224-ben, Nápolyban nyilvánította ki egyetemalapítási szándékát, és a század végére az első Anjou uralkodó államapparátusa már az itt képzett jogászokkal töltődött fel, mi több az államszervezet vezető pozícióinak birtokosai is innen kerültek ki.¹⁴ A *Toulouse*-i egyetem pedig a pápa kívánságára alakult „az eretnokség elleni szellemi fegyverként”, vagy a 13. század folyamán az 1303-ban alakult *avignoni* egyetemet szintén a pápai politika állította a maga szolgálatába;¹⁵ majd a századfordulóra tömegesen jöttek létre az új jogászképző intézmények (Róma, *Perugia*, Lisszabon, *Alcala*, a *reconquista* nyomán *Coimbra*, *Salamanca*, *Valladolid*, etc.). S immáron a szaktudás annál is fontosabb volt a praxisban, mivel az egyetemek az abszolút monarchia támasztékaként működtek, és ehhez már nem volt elégséges az átlagot meghaladó ismeret: a szaktudás, a jogi gondolkodás nélkülözhetetlené vált. Ugyanakkor a különféle szakok ismeretanyaga, mint erre *Kant* is rámutatott, akkoriban talán éppúgy volt művészetnek, mint kifejezett szaktudásnak tekinthető, s az utóbbi irányába történő eltolódás fokozatos fejlődés eredményének; először a humanizmus és a reneszánsz korának hatására a jog, a korábbi *ars* meg-

12 Ld.: Ferencz Sándor i.m. 42. o.

13 Vö.: Králik Lajos (1903) *A magyar ügyvédség története I–II.* Budapest. 71–77. o.

14 Bónis György i.m. 84–90. o.

15 Uo. 64–65. o. *Orleans* egyeteme szolgáltatta a francia udvar jogászutánpótlását, és két későbbi pápa is ezen az egyetemen végzett. 99. o.

határozással szemben, mint *scientia* fogalmazódott meg.¹⁶ Ez a *scientia* pedig leginkább a filozófiában testesült meg, ami egyre erőteljesebben befolyásolta az egyetemi és különösen a jogi stúdiumot, s a 15., 16. századra nemcsak a jogi műveltség alapjául szolgált, hanem a jogi praxis meghatározó elemévé, alkalmazható segédtudományává vált. A Spanyolországot erőssé tevő „ragyogás” építő jelleggel hatott a tudományok fejlődésére, így *Salamanca* is Európa egyik legjelentősebb jogi fakultásával rendelkezett; az itt oktató tudósok – kik a spanyol nemzetközi jogi iskola tagjai voltak – dolgozták ki az Új Világ felfedezésével járó társadalmi problémáknak vallási, erkölcsi, filozófiai, jogi kérdéseit.¹⁷ A jogi vitákban a római jogi hagyományokon kívül a filozófiai érvek domináltak és kimunkálták a különböző népek integratív jogelméleteit (a nemzetközi viszonyokat meghatározó *ius gentiumot*, a természetjogi doktrínákat, a népek közötti kapcsolat és forgalom alapjait: *ius communicationis*, *ius negotiandi*). Egyre nagyobb szükség lett a jogelméleti vitákban a filozófiai jártasságra, ezért annak oktatása fokozatosan jelentősebbé vált, illetve a jogi fakultásokon is az elméleti érvek hangsúlyosabbá váltak; a középkori teológiai nézetek áttörése tehát „a *studium* és a *ius gentium* síkján ment végbe”,¹⁸ más kifejezéssel élve: a jogi fakultások autonómiája annyira megerősödött, hogy a teológia és az uralkodói hatalom ellenlásbasává is válhatott.¹⁹

Természetesen a 14–15. század folyamán is folytatódott az egyetemalapítás: a bécsi jogi fakultás mindkét egyetemes jogrendszer (*facultas iuris canonici et civilis*) oktatására volt hivatott, majd *Heidelberg*, *Köln*, *Erfurt*, *Lipcse*, *Würzburg*, *Rostock*, később *Trier*, *Freiburg*, *Ingolstadt*, *Tübinga*, *Greifswald*, *Mainz* következett, illetve némi késéssel Prága és Krakkó. Mindegyik a tartományurak privilégiumait élvezte, egyúttal azok a császár politikai céljait voltak hivatva támogatni, az uralkodó hatalmának elvi, ideológiai alátámasztására, illetve a városok virágzására szolgáltak.²⁰

Az angol szigeten az egyetemeknek a jogásztársadalom szempontjából kisebb jelentőségük volt. A 14. században alakult *Inns of Court* esszenciálisan tartalmazza a középkori rendszer tudásátadási jellegzetességeit: a művészetek körébe tartozó

16 „Az orvos művész, aki – minthogy művészetét közvetlenül a természetből meríti, s ennek okán a természet valamely tudományából kell levezetnie...” Immanuel Kant i.m. 356. o. A reneszánsz korabeli változásokra ld.: Szabó Miklós (1999) *A jogdogmatika előkérdéseiről*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 60–61. o.

17 A korabeli jogfilozófia sokszor fellépett a különböző állami és egyházi intézmények és azok szolgálatában állók gyakorlata ellenében: *Francisco de Vitoria*, *Fray Bartolomé de Las Casas* filozófiai és nemzetközi jogi tézisei; s némi eredményeket is elértek; például az Indiai Tanács felállítása, és annak a spanyol hódítókra vonatkozó szabályai. Ugyanakkor az Új Világ meghódítói is hasonló filozófiai és jogelméleti érveket használtak álláspontjuk megvédésére: *Juan Ginés de Sepulveda* V. Károly udvari papja Arisztotelészre hivatkozva állította, hogy a bennszülöttek (*servi a natura*) természettől fogva rabszolgák. Marjorie Grice-Hutchinson (1952) *The School of Salamanca. Readings in Spanish Monetary Theory. 1544–1605*. Oxford. Clarendon Press. Dr. Gajzágó László (1942) *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különösen a spanyol nemzetközi jogi iskola*. Budapest, Stephaneum.

18 Redl Károly i.m. 64. o. A spanyol nemzetközi jogi iskola történeti relevanciájáról ld.: Dr. Gajzágó László (1942) *A háború és béke jogai*. Budapest, Stephaneum. 39–46. o.

19 Szociológiai, politikai szociológiai és elitkutatói szempontból megmutatkozott, hogy a pápaság, az egyház, és a nemesség, világi hatalom közti kompromisszum mellé új elemként jelentkezik az értelmiség is. Ld.: Bónis György i.m.; Jaques Le Goff i.m.

20 Uo. 68–69. o., továbbá 110–117. o.; 123. o.

ismeretek tanítását. A jogáskollégiumokban elsődlegesen zenét, táncot (művészeket), társalgást, illemszabályokat (hétköznapi ismereteket) oktattak, a szakmai ismeretek szinte teljesen háttérbe szorultak; a kimutatások szerint elsősorban a nemesi származásúak interakciós képességeik javítására szolgáló képzési struktúrával rendelkező szervezetek voltak, hallgatói a szakismeretet sokkal később a gyakorlatban sajátították el. Kialakulásában egyetlen lényeges különbséget találhatunk a kontinentális oktatási intézményekhez képest: a jogáskollégiumok a kezdetektől autonóm szervezetek voltak, és a képzés a kezdő hallgatótól a felsőbbíróság tagjáig az autonóm testület kezében maradt; ezért mondja *Maitland*, hogy az angol szokásjog fennmaradása a nemzeti jogi iskoláknak köszönhető.²¹ A mai napig is marginális Angliában a felsőfokú jogi oktatás; az ipari korszakban ugyan megnövekedett a szakemberigény, azonban a céhszerűen zárt jogászprofesszió társadalmi privilégiumát féltve nem vált nyitottá, és zárt jellegét könnyen megőrizhette, hiszen nem a felsőfokú oktatás jelentette a formális elismerést, így az nem is lehetett hatással a végzetek professzionális társadalmi szerepére.

A jogásképzés fejlődésében újabb mérföldkőről évszázadokkal később lehet beszélni. A 18. század vége nevezhető annak az időszaknak, mely Európában egy gyökeresen új felsőoktatási rendszer kiépülését jelentette, párhuzamosan egy új oktatási szisztéma felépítésével; a válság hatására összefoglalva leginkább egyfajta, – a későbbiekben részletesebben körülírt – egyetem-alapításként értékelhető folyamat játszódott le. A kérdéses „depresszió” alapvető oka egyértelműen a középkori társadalmi struktúrához tökéletesen idomult „egyetemi rendszer” skolasztikus jellegében keresendő, ami már a polgári társadalmi viszonyok között anakronisztikusnak mutatkozott, következképpen hanyatlásnak indult;²² s ezek az intézmények a korábban hosszú ideig fennálló metafizikai rendszerek felbomlásának köszönhetően elvesztették integratív erejüket.²³ Az erre adott válaszok közül kettő ismertetése nélkülözhetetlen: a francia, és a porosz-német megoldás.

Franciaországban a reformok elsősorban Napóleon nevéhez fűződnek és a törekvések magját a centralizáció, etatizáció, illetve szekularizáció hármásával fémjelzhetnénk. A feudális rendszer relikviái, a korporatív egyetemi testületek összefonódtak az intézményi autonómia fogalmával, ezért a korábbi egyetemek bezáratásával olyan új oktatási szervezettípust kívántak létrehozni, ami központi irányítás alatt áll, ennek megfelelően jelentős vívmányként a meglévő egyetemekből hoztak létre „Nagy Iskolákat” (*Grand Ecoles*), melyek alkalmasak voltak a megújult társadalom szakemberigényének kielégítésére. A létrejött iskolatípusok semmiféle autonómiával nem rendelkeztek,²⁴ falaik között szinte „katonás fegyelem” uralkodott, mi több, az egész francia oktatási rendszert magába foglalta, mivel a líceumokat és az

21 Bónis György i.m. 151–152. o.

22 Tóth Tamás (1973) *Útkeresés és útvesztés. Diákmozgalmak a mai kapitalista társadalomban*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 10–12. o.

23 Tóth Tamás: A napóleoni egyetemről a humboldti egyetemig. In: Tóth Tamás (ed) i.m. 95–148. o.

24 Alan Renault (1995) *Les révolutions de l'Université*. Colmann-Lévy. Paris.

alapfokú oktatást is az egyetemi fakultások keretében értelmezték; más szavakkal az oktatási szisztémát szigorú rendszerszerűség és a kormányzó hatalomnak való alávetettség jellemezte. A megalakított iskolák elsődleges feladata távolról sem a tudományok művelése volt – sokáig nem is folyt tudományos kutatás ezekben az intézményekben –, hanem minél több praktikus ismeret biztosítása és ennek egységes elismertetése az egész birodalom területén.²⁵ A francia példa eredményeként létrejött *Grand Ecole*-ok, – s közülük a jogi oktatás szempontjából fontos *Ecole Nationale de l'Administration* – az abszolút császári hatalomnak engedelmes igazgatási szakemberek képzésére hivatott intézmények voltak. Szociológiai diskurzus keretében *Fritz Ringer* munkái nyomán elmondható, hogy a polgári értelmiség és vállalkozói rétegek felemelkedésében a felsőoktatás szerepét tekintve mind Franciaországban, mind Németországban nem az ipari, kereskedelmi rétegek, hanem a hivatalnoki réteg vált elsődlegessé; más kifejezéssel élve kifejezetten igazgatási szaktudás átadására, lojális, ortodox hivatalnoki réteg képzésének elősegítésére hozták létre az egységes francia és német jogi felsőoktatást.²⁶ Az általános ismerteket a francia líceumok sokasága adta át, a felsőoktatás a szakismeretekre koncentrálhatott, így a korábbi elméleti-filozófiai jelleget a szaktudás, a jogi-igazgatási tudás váltotta fel, vagy egészítette ki. A francia szervezetek fő tevékenysége a szelekció és a számonkérés volt, így még maga az oktatás is háttérbe szorult; a professzorok saját reputációs bázisukat biztosították a diplomák kiadása révén, illetve ők alkották az érettségi bizottságokat.²⁷

Németországban némi késéssel heves tudományos, publicisztikai diskurzus előzte meg a hasonló problémákra történő állami, központi reakciót, ami radikális felsőoktatási reformokhoz, és egyetemalapítási hullámhoz (példaként említhető a Berlieni Egyetem megalapítása) vezetett; poroszországi kezdeményezéssel, de rövid idő alatt egész Németországra kiterjedő és európai jelentőségűnek mondható modernizációs folyamatot eredményezett. A kezdeményezést legtisztább formában aufklérista szándékoktól vezérelve *Wilhelm von Humboldt*t képviselte, de valójában a reformok véghezviteléhez egy szoros kulturális, ideológiai, sőt politikai szövetségre volt szükség, mely a porosz bürokratikus szervezetek, a liberális reformerek és az idealista filozófia, *Friedrich Meinecke* szerint az „intellektuális mandarinok” és irányítói között köttetett.²⁸ A változásokat sietették a politikai, katonai események: a francia hadseregtől elszenvedett porosz katonai vereség, illetve ennek folyományaként neves egyetemeknek otthont adó városok elvesztése; így a vereségek

25 „Az államnak olyan orvosokra és gyógyszerészekre volt szüksége, akik nem pusztítottak el túl sok embert, olyan mérnökökre, akik nem vétettek túl sok számítási hibát, s főként olyan jogászokra, akik valóban tudták alkalmazni a polgári törvénykönyvet, a *Code Civil*-t.” Tóth Tamás i.m. 102. o.

26 Fritz Ringer (1992) *The Fields of Knowledge*. Cambridge University Press, Cambridge, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme. Paris.

27 Antoine Prost (1968) *Histoire de l'enseignement en France 1800–1967*. Librairie Armand Colin. Paris. 226–228. o., Tóth Tamás. i.m. 13–14. o.

28 Fritz Ringer (1969) *The decline of the German mandarins. The German academic community 1890–1933*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. 117–118. o.; Tóth Tamás i.m. 104. o.; Alan Renaut i.m. 107–118. o.; Tóth Tamás i.m. 104–105. o.

hatására kialakult társadalmi hangulatban részben érvényesülhetett *Fichte* felsőoktatásról vallott felfogása, miszerint a német nemzet felemelkedésének záloga az oktatás megváltoztatása.²⁹ Az oktatási reformvonal párhuzamos volt a felvilágosult abszolutizmus politikai, gazdasági szisztémájával, a különböző társadalmi szférákba erősen beavatkozó „dirigizmus”, mely kulturális téren éppúgy érvényesült, mint a merkantilista politika a gazdaságban, meghatározta a felsőfokú képzés jellegét is; az egyetemi hallgatókra, különösen a joghallgatókra nem, mint szellemi szabadfoglalkozásúakra hanem, mint jövődó állami hivatalnokokra tekintettek.³⁰ Továbbá a porosz-német egyetemek alapítói igyekeztek az oktatók és hallgatók számára a piaci racionalitástól független kulturális-szellemi légkört létrehozni, s – ellentétben a későbbi amerikai egyetemekkel – a pillanatnyi kereslet-kínálat hullámszáraitól autonóm közeget kialakítani.

A német megoldás a franciával ellentétben már korántsem zárta ki ennyire az elméleti oktatást, a filozófia jelentősége folytán, annak jogászképzésre gyakorolt hatása meglehetősen markáns maradt; az abszolutista dirigizmus, igazgatási centralizmus a német jogászképzést is elsősorban az igazgatás, és adminisztratív mechanizmusok ellátására képes szakemberek oktatására kondicionálta, végül az intellektuális befolyás folytán ilyen típusú szaktudás érvényesült az osztrák és később magyar egyetemeken is.³¹ Így például az Osztrák Birodalomban a jogi oktatás céljaként „rátermett állami szolgálatban álló hivatalnokok képzése, mint minden polgári társadalom legégetőbb szükséglete” jelent meg, s ez az oktatáspolitikai rányomta bélyegét a birodalom egyetemeire és jogászképzést folytató líceumaira oly mértékű központosítással párosulva, hogy a legapróbb részletekig az államapparátus által „felülről” előírt tankönyvek képezhették a stúdium tananyagát.³²

A 19. század folyamán és a 20. század első felében további bürokratizálódási folyamatok indultak el, s a jogászképzés ehhez való azonosulása a már az egyetemalapítás örökségeként meglévő fundamentumon folytatódott. Az állami és jogi bürokráciával megteremtették az objektív jogrendet elválasztva az individuális jogoktól, melyet a jogállam garantált, és *Max Weber* szerint „az európai oktatási intézményektől, különösen a felsőoktatástól megkövetelték az olyan oktatást, mely a modern bürokráciához nélkülözhetetlen speciális szakismereteket produkált”.³³

Az első világháború után már nem az európai egyetemek adták intézményelméleti modelljeiket a felsőoktatás számára; a tudományos élet és kultúra súlypontja

29 Johann Gottlieb Fichte (1938) *Reden an die deutsche Nation*. Alfred Kröner Verlag. Stuttgart. Leipzig. 22–23. o., illetve általánosságban 18–35. o.

30 Fichte nevelésfilozófiai felfogása szerint az oktatás érvényesítené az állam iránti lojalitást és a konformitást, mely álláspont éppen ellentétes volt Humboldt nézeteivel, miszerint a humanista képzettségű individuum és a közérdeket megfelelően képviselő állam (*Kulturstaat*) között szükségképpen harmonia áll fenn. Tóth Tamás i.m.; Johann Gottlieb Fichte i.m.

31 Ld.: Nagy Zsolt (2003) A magyar jogi oktatás történeti vázlata. *Jogelméleti Szemle*, No. 2.

32 Wilhelm Brauner (1992) *Leseverein und Rechtskultur. Der Juridisch-politische Leseverein zu Wien 1840 bis 1990*. Mazsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung. Wien. 54. o. Meglepő módon még az ügyvédek státusát is a polgárok és a hivatalok közé ékelődött államigazgatási ágként definiálták. 52.–60. o.

33 Fritz Ringer i.m. 178. o.

áttevődött az Egyesült Államokba.³⁴ Az amerikai oktatás egészen más „társadalmi talajon” jött létre, más kulturális környezetben fejlődött, s így a formai, intézményi hasonlóságok ellenére más tudásformák és ismeretviszonyok átadására determinálódott. Az Egyesült Államokat a gyarmati uralom alól való függetlenedés után a gazdaság feltartóztatathatlan expanziója, és a nyitott társadalmi viszonyok jellemezték, és ezeknek a folyamatoknak nem kellett szembekerülniük a történelmileg meghatározott társadalmi akadályokkal, mint például a jogi szinten deklarálva „megkülönböztetett” feudális társadalmi rétegek, így a liberális értékrendek, a gazdasági célracionalitást szem előtt tartó attitűdök erőteljesebben megjelentek, melyeket tovább erősített az ország multikulturális jellege.³⁵ Az Amerikában létrejött intézmények – legyen szó akár politikai, állami, vagy gazdasági, oktatási szervezetekről – az európai struktúra ellenpontjaként jöttek létre: a politikai és alkotmányos berendezkedés kialakításakor az angol royalizmus-ellenes, (anglofób) szempontok kerültek előtérbe, és elsődleges mozgatórugóként működtek; ezzel párhuzamosan az amerikai kultúra szembehelyezkedett a feudális maradványként egyes rétegeket privilegizáló európai társadalmi intézményekkel. Az industrializáció eredményeképpen megnövekedett szakemberigény kielégítésére – a felsőoktatásban különösen – szakismeret oktatása folyik, kizárólag a szakmai tudás primátusa érvényesült, továbbá az előbbiekből adódóan nem meglepő tehát, hogy a felsőoktatási szférában is a piacracionalitás határozza meg a működési feltételeket.³⁶ A jogi oktatás szempontjából a sémától némileg eltérő utakat találunk a polgárháború előtt, s csak később olvadtak egybe a különböző modellek. A 18. század végi, a *Blackstone*-i angol hagyományokat követő, *Reeve*-féle, *Litchfield*-i jogászképzés kezdeti próbálkozásai után két oktatási stratégia emelkedett fel. Az Egyesült Államok „déli”, *Jefferson*-i oktatásfilozófiája, amit később *George Wythe* folytatott, kifejezetten a demokratikus államberendezkedést biztosító, az új amerikai szövetségi államhoz hű, annak vezetésére hivatott szakemberek képzését biztosította olyan kulturális közeget alkotva, mely a filozófia, a politika és a retorika tudományain alapult; a képzés célját, vagyis a demokrácia fenntartását Jefferson szavaival leírva: „amíg létezik szabad sajtó, és az emberek tudnak olvasni, az állam biztonságban van”.³⁷ A Virginia Egyetemről kiinduló és a déli államokban elterjedt oktatási szisztéma által teremtett intellektuális közeg inkább volt alkalmas politikai, illetve törvényhozói célok megvalósítására, inkább államférfiakat képeztek, mint a piaci viszonyokat kiszolgálóknak képes jogászokat: a tárgyak és tanszékek, mint az „erkölcsfilozófia és természetjog”, a „politikai gazdaságtan és kormányzás”, „etika és erkölcstudomány”, vagy „jog és politika” közelebb álltak az általános felsőfokú

---

34 Tóth Tamás i.m.

35 Ferge Zsuzsa (1984) *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 51. o.

36 Pokol Béla (1992) *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda.

37 Adrienne Koch (1943) *The Philosophy of Thomas Jefferson*. Columbia University Press. New York. 167. o.

tudás ismertetéséhez, mint a szaktudás oktatásához.³⁸ Az „északi” stratégia sokkal közelebb állt a jog és gazdaság mindennapi gyakorlatához; a Harvard Egyetemen folyó oktatást a gazdasági pragmatizmus formálta, így a praktikus szaktudás preferációja érvényesült, a hallgatókat a jogi praktikákra előadások formájában készítették fel; nemcsak a *common law*, hanem a bírói döntések ismertetése *Blackstone*-i tradíciókat követve történtek.³⁹

1829-ben *Joseph Story* nevéhez fűződik a kétféle oktatási stratégia egyesítése ezzel létrehozva „az amerikai jogi oktatás történetében az 1779-es Jefferson-i reform óta megvalósult legjelentősebb eseményt, viszonylag rövid idő alatt sikeresen szintetizálva a *Wythe*-féle közjogi oktatást a *Reeve*-, *Van Snack*-féle magánjogi oktatással.”⁴⁰ Erre a stratégiára épült rá a *Christopher Columbus Langdell* nevével fémjelvezhető oktatási módszer, mely esetjogi szemléletével még közelebb vitte a jogi oktatást a mindennapi praktikumhoz, és ezt a szisztémát tovább erősítette a jogi realista mozgalom az elsőfokú döntéseknek képzésben történő preferálásával.

Néhány példa a jogi oktatási rendszerekre

Mindezen társadalmi, intézményes és jogi előzmények következtében a fenti jogi oktatási rendszerek napjainkra egy meglehetősen, ám sok tekintetben csupán látszólagos eltéréseket mutató jogászképzési „típusokká” formálódtak. Az eltérések valós mélységeit pedig az ún. jogi kulturális amalgámmal rendelkező országokban kialakult oktatások tárhatják fel igazán, így az ismertetett aktuális képzési rendszerek végén szükséges kitérni a kanadai *McGill* egyetem *common law* és kontinentális jogát egyaránt átfogó, igen sikeres képzési szisztémára is.

Mind a francia, mind a német jogászképzés struktúrájának van egy szembetűnő, mi több, más európai képzési rendszerektől élesen megkülönböztető sajátága: a diszciplináris, jogi elsőfokú és a praktikus, a gyakorlatban való részvétellel megvalósuló *tudásátadás szervezett, formális keretek közötti, egységes volta*. A német és a francia rendszer fő különbsége abban áll, hogy míg Német Szövetségi Köztársaságban a „második államvizsga” letétele után a „*volljurist*” elméletileg bármely jogi pályán elhelyezkedhet, addig Franciaországban jogi pályánként elkülönülő, minden átjárási lehetőséget kizáró „oktatási ágakat” találunk.

A francia képzési rendszer elsősorban nem jogász hivatás betöltésére készíti fel hallgatóit, és csupán egy részének kínál a klasszikus jogász szakma ellátásához megfelelő további specializálódási lehetőséget. A három részre bontott stúdium mindegyike vizsgákkal végződik: az alapképzés egy általános elsőfokú diplomára jogosít (*Diplôme d’Enseignement Universitaire Généralisé, DEUG*); a főstúdium során először egy általános jogi diploma (*Licence en Droit*), később pedig egy speciális jogi

38 Ld.: Thomas L. Shaffer & Robert S. Redmount (1977) *Lawyers, Law Students and People*. Shephard’s Inc. Of Colorado Springs. 17. o.

39 Uo. 16. o.

40 Nagy Zsolt (2003) Az amerikai jogi oktatás történetének vázlatja. *Acta Juridica et Politica*. Publicationes Doctorandorum Juridicorum. Tomus II. Fasciculus 7. Szeged. 163. o.

szakképesítésről kiállított (*Maitrise*) bizonyítványra válnak jogosulttá; végül pedig a hallgatók jogismeretének elmélyítésére, szakmai kvalifikációjának emelésére van lehetőség. Az általános képzésben a második stúdium elsősorban polgári, büntető és közjogon alapul, s a negyedik évben nyílik meg a lehetőség valamely tárgyat speciális képzés keretében hallgatni, az utolsó, harmadik felsőfokú oktatási periódusban választás szerint a praxisra orientált *Diplome d'Enseignement Supérieur Spécialisé*, vagy a diszciplinárisabb jellegű *Diplome d'Enseignement Approfondi* képzés keretében bővíthető a jogi tudás. Bármelyik diploma után versenyvizsga (*Concour*) letételével nyílik lehetőség elhelyezkedésre vagy továbbképzésre.⁴¹

A tradicionális jogász pályákra történő képzésnek pályánként elkülönült útjai vannak, melyek között kizárt bármiféle mobilitás: az ügyvédi hivatásra (*Avocat à la Cour*) való felkészítés, a bírói, illetve ügyészképzés (*Magistrat*), végül a közjegyzői (*Notaire*) oktatás, s mindegyik hivatásra felkészítő oktatási intézményhez a versenyvizsgán keresztül „vezet út”. Az ügyvédi professzió választása esetében egy ún. *Prestataire* képzésben való részvétel szükséges, mely elméleti jellegű kurzusokból és ügyvédi, majd bírói, esetleg közigazgatási gyakorlatból áll. S a mindezek utáni képesítési vizsga letétele jogosítja a „várományost” (*Avocat stagiaire*) a két éves ügyvéd melletti gyakorlatra, melyről kiállított elismerés után nyílik lehetőség az „alkalmazott ügyvédi” státusra. A bírói, ügyészi oktatás többé-kevésbé egységes, s még a képzési intézmény is azonos; a leendő bírák és ügyészek felvételi versenyvizsgát tesznek a Bordeaux-i „bíróképző főiskolára” (*Ecole Nationale de la Magistrature, E.N.M.*). A felvételt nyertek (*Auditeur de justice*), évenkénti kötelező államvizsgákkal, a kurzus végén pedig ún. klasszifikáló vizsgával válnak a pálya gyakorlására jogosulttá. A közjegyzőképzésben a Licence megszerzése után, felvételi versenyvizsga útján és a stúdiumot lezáró sikeres vizsga után jelentkezhetnek a hallgatók két éves közjegyző melletti gyakorlatra, azonban a praktikus képzési státusok rendkívül limitáltak, ám a kevés kivétel a közjegyzővizsga letételével szerezheti meg diplomáját (*Diplome Supérieure de Notariat*).⁴²

A német jogászképzés rendkívüli diverzitást mutat, nemcsak az erős belső, és külső autonómiával rendelkező egyetemek önállósága folytán, hanem az egyes államok önálló oktatáspolitikájának, végső soron az ország szövetségi státusának eredményeképpen, ezért elég nehéz, csaknem lehetetlen „a német jogi oktatásról” beszélni. A német felsőfokú jogi oktatást elsősorban az egyes államok több-kevesebb hasonlóságot mutató jogászképzési törvényei, rendeletei (*Juristenausbildungsgesetz, Juristenausbildungsordnung*), másodsorban a jogszabályokból származtatott, de autonóm egyetemi tantervek (*Studienplan*) határozzák meg. A német jogászképzés kifejezetten szakképzés, tehát többé-kevésbé nélkülözi a társadalomtudományi ismereteket; ezzel ellentétben a szakmai, jogi ismeretek részesülnek előnyben, mi-

41 Heiner Baab: Juristenausbildung in Frankreich. Deutsch-Französische Juristenvereinigung. Mainz. www.djv.org/sammlung/ausbild.html

42 Uo.

vel a német jogi oktatás célja „a tudományos szakmai ismeretek átadása”,⁴³ illetve ezen „ismeretek praktikus vonatkozásának biztosítása”.⁴⁴ Ennek megfelelően a jogi felsőoktatás – különösen a kötelező tárgyak (*Pflichtfächer*) aspektusából tekintve – a professzionális praxist szolgálja, s az egyéb, joghoz kapcsolódó, vagy azzal határos diszciplínák a kötelezően választható (*gebundene Wahlfächer*), és szabadon választható (*freie Wahlfächer*) tárgyak között jelennek meg. A modulok nem kötelező tárgyai között a legkiterjedtebb tömböt a közigazgatás, illetve az európai integrációval kapcsolatos joganyag képezi, ám jelentősnek mondhatóak a (polgári és büntető) igazságszolgáltatás, a gazdasággal kapcsolatos joganyag és a szociális jogi tárgyak opciós lehetőségei is, továbbá a tételes jog egy-egy aspektusának mélyebb elsajátítására adnak lehetőséget, másrészt praktikus előkészítést adnak (mediációs eljárás, etc.), harmadrészt az interdiszciplináris határterületeken meglévő ismereteket szélesítik (pszichológia, retorika, etc.).⁴⁵

A joghallgatók a felsőfokú képzést követően a praktikumban folytathatják tanulmányaikat, egyenlő tanulmányi időt töltve a tradicionális jogi pályákat megtestesítő intézményekben: a bíróságokon, ügyészségeken, ügyvédi irodákban és a közigazgatásban, s végül a második államvizsga letételével válnak a hagyományos pályák státuszainak betöltésére jogosítottá (*Volljurist*). A második államvizsga tananyaga az elsőt meghaladóan „helyezi a hangsúlyt” a praxisra, mely a különféle jogi professziókra vonatkozó helyzetekre adaptált vizsgaszituációt alkalmazza és a hozzá kapcsolódó jogi tudást kéri számon.⁴⁶

A *common law* országokban két tipikus, talán nem túlzással mintaadó jogász-képzési rendszerrel találkozhatunk: az angol és az USA oktatásával. Közös vonásuk természetesen az angolszász jog, precedensjog, mint tudásbázis, illetve, hogy mindkét esetben a képzési intézmények hosszú időn át teljes mértékben, s napjainkban is *szinte kizárólagosan a praxis szervezeteinek kezében van*. Azonban egy nagyon fontos eltérés is felkeltheti a figyelmet: míg *Angliában* – noha csupán néhány évtizede – élesen, intézményesített formában *elválik a felsőoktatási és a praktikus tudásátadás*, addig *az USA-ban kizárólag a praxis által ellenőrzött felsőoktatási intézmények a jogi oktatás letéteményesei*.

Az angol ügyvédség köztudomásúan két részre osztott: *barristerekre* és *solicitorokra*; azonban az angol jogásztársadalomban nemcsak formálisan, hanem szociálisan, és gazdasági szempontok szerint is „azok kik a *City*-t és azok között kik az állampolgárokat szolgálják”⁴⁷ rendkívüli megosztottság mutatható ki, s ez kiha-

43 Mitteilungsblatt der Leopold-Franzens-Universität. Innsbruck. 1§. www.uibk.ac.at/ci101/mitteilungsblatt/2000/2001.

44 Ld.: Präambel. Uo.

45 Ld.: Mitteilungsblatt der Leopold-Franzens-Universität. Innsbruck. 4–6. §§. Studien- und Prüfungsordnung für den Studiengang Rechtswissenschaft der Fakultät für Rechtswissenschaft der Universität Bielefeld vom 15. September 2003.

46 Vö.: Berliner Juristenausbildungsordnung (JAO). www.berlin.de/bin/print.php/SenJust/Ausbildung/JPA/jao2003.html.

47 Roger Burridge (2001) Landmarks, Signpost, and Directions in Legal Education in the United Kingdom. 51. *Journal of Legal Education*. 315.

tással van az értelmiségi képzést folytató egyetemekre is. Pontosan az effajta megosztottság enyhítésére az oktatási minisztérium és a Lord Kancellári Hivatal erőteljes reformok bevezetése mellett döntött, s a változtatások – újrastrukturálva és újra szabályozva az oktatást – átalakították a jogászképzést is. A folyamatban lévő, az elitképzés dekonstrukcióját célzó felsőoktatási reform hatására kialakult tömegoktatás dequalifikációval járt. Jelenleg a színvonalcsökkentést megakadályozandó, különböző bizottságokat állítottak fel, ezáltal ellenőrzik az oktatói munkát, egyúttal meghatározzák a „tudás kulcselemeit”, melyek ismertetése elengedhetetlen a felsőoktatásban; a jogászképzésben éppúgy, mint más tudományágakban, külön szervezet hivatott az előírások érvényesítésére.⁴⁸

Napjainkban a jogi oktatás az alapképzésre (*undergraduate*) épül, a felsőoktatási intézményekbe való belépés az itt szerzett eredmények függvényében történhet. Az angol *Law Society* és a *General Council of the Bar* 1999-ben közösen kiadott sillabusza (*Joint Statement*) szerint az alapfokú képzésnek tartalmaznia kell a tételes jogi tárgyakat (büntető, civil, közigazgatás, európai jog, etc.).⁴⁹ Ezt követi a professzionális képzés, mely egyrészt *solicitor* (*Legal Practice Course LPC*), másrészt *barrister* (*Bar Vocational Course BVC*) oktatási szakosodást tesz lehetővé; mindkét program a praktikum elsajátítására koncentrál. A nagyobb gazdasági társaságok a leendő *solicitor*okkal szerződést kötnek, és a „jelöltek” a szakképzés után általában további szakmai gyakorlatot folytatnak a szerződő partner által biztosított munkaviszony keretei között. A leendő *barristerek* oktatási programja csupán a bírósági eljárások megtekintésében, továbbá a számonkérés formájában különbözik: a stúdium elvégzése után a jogászkollégium meghívásához (*Call to the Bar*) kamarai felvételi vizsga letétele szükséges; az *Inns of Court* további tutori (*pupillage*) rendszerben folytatott egy éves tanulmányokat ír elő, melynek keretei között a hallgató eljárhat a bíróságok előtt, azonban tevékenységét egy „tapasztaltabb” ügyvéd ellenőrzi.

Közhelyszerű, hogy az Egyesült Államok joga az angol *common law* rendszerből eredeztethető, és ahhoz – bizonyos eltérő precedensek, illetve kodifikált eljárásjogi kódexek meglétét nem számítva – többé-kevésbé hasonlatos; ez a hasonlatosság azonban a jogászképzésre már korántsem érvényes, sőt a jogrendszer ismeretében meglepő eltéréseket találhatunk.⁵⁰ A jogi oktatás – az angol oktatással ellentétben – a felsőoktatási rendszer keretei között realizálódott, s azzal minden tekintetben összefonódott: a többlépcsős, modularizált felsőfokú képzési rendszer graduális opciók lehetőségeinek elemeként, kifejezett jogi szaktudás átadására professzionalizálódott struktúra, és az általánosabb jellegű – a társadalmi, gazdasági intézmények-

48 Ld.: Richard C. Abel (1988) *The Legal Profession in England and Wales*. Basil Blackwell Publishers. Oxford.

Ráadásul míg a '70-es években 1500 hallgató tanult a jogi karokon, manapság ez a szám 10 000 körüli évente; a létszámemelkedés pedig tovább növeli az említett professzió belüli feszültséget. Vö.: Roger Burridge i.m. 316–317. o.

49 A *Joint Statement* teljes szövegét ld.: www.barcouncil.org.uk.

50 Bővebben ld.: Badó Attila (1997) Bevezetés az USA jogrendszerébe. *Acta Juridica et Politica*. Tomus LII. Fasciculus 1. Szeged. 3–9. o.

re vonatkozó, illetve általában a humán tudományok körébe tartozó – ismereteket tartalmazó tudás megszerzése az alapképzésben (*undergraduate*) valósul meg.⁵¹

Noha a jogi karokon oktatott tananyag viszonylag egységesnek mondható, maguk a karok között – főleg a praxisban való tevékenység, rekrutáció szempontjából – komoly differenciák találhatók: a fakultások presztízsét az oktatási tevékenység kvalifikációjától függetlenül a végzett jogászokat alkalmazó nagyobb ügyvédi irodák, és a pénzügyi szféra intézményei, piaci alapokon határozzák meg. Ez a rangsor pedig megmutatkozik az egyes intézmények oktatóinak rekrutációjánál is.⁵² Az elit jogi karok között találunk állami intézményeket, mint a talán legnagyobb presztízsrel rendelkező *California at Berkeley*, *at Los Angeles*, privát karokat, mint a közismert *Harvard*, *Yale*, *Columbia*, *Duke*, és egyházi iskolákat, mint a *Notre Dame*; a rangsor második szintjén magán és állami egyetemek részeként találhatók a nemzeti jogi karok (*national law school*), s a rangsor legalsó fokán egyetlen nagyobb egyetemhez sem tartozó ún. helyi jogi karok (*local law school*) állnak, melyek az adott régió hallgatóit lokális praxis folytatására képzik.⁵³ A jogi karok működéséhez – meghatározott feltételek megléte esetén – az Amerikai Ügyvédi Kamara Jogi Oktatási Tanácsának (*Council of the Section of Legal Education and Admissions to the Bar of ABA*) akkreditálása szükséges.

A Kamara (*American Bar Association, ABA*) és az Amerikai jogi Karok Szövetsége (*Association of American Law Schools, AALS*) által standardizált tantárgyi struktúra szerint az első éves oktatott tananyag tartalmát képezi a polgári eljárásjog, illetve a jogelméleti alapokon nyugvó, a *common law* alapvető eljárási rendelkezéseit ismertető jogi eljárás tárgy; a szerződések joga, tulajdonjog, illetve kártérítési jog; a büntetőjog; az alkotmányjog; a közigazgatási jog; perbeszéd tartásának és iratok összeállításának, szerkesztésének gyakorlását elősegítő jogi iratszerkesztés. A második, illetve harmadik évben a hallgatóknak lehetőségük van különböző speciálisabb jogi tantárgyak felvételére: például munkaviszonyokra vonatkozóan a munkajog; emellett lehetőség van a jog és a társadalmi folyamatok közötti összefüggések, illetve különböző a joggal összefüggő speciális területek (egészségügyi jog, etc.) megismerésére.⁵⁴ A felsőfokú jogászképzésben szerzett diploma után a kamarai tagságrt felvételi teszten meghatározott eredmény elérése szükséges.⁵⁵

51 Az alapképzés és a felvételi teszt együttes értékelése a graduális intézményekbe történő felvétel záloga. Ld.: Howard Abadinsky (1990) *Law and Justice. An Introduction to the American Legal System*. Nelson-Hall. Chicago. 94. o.

52 Az „elit” jogi karok oktatói általában ugyanabban vagy másik hasonló intézményben végeztek. Vö.: Richard E. Redding (2003) „Where did You Go to Law School?” Gatekeeping for the Professoriate and Its Implications for Legal Education. 53. *Journal of Legal Education*. 594. 2003. 614. o.

53 Találhatóak nem akkreditált intézmények, melyekben végzett hallgatók, amennyiben a kamarai vizsgát leteszik, némely államban folytathatnak praxist. Howard Abadinsky i.m. 94. o.

54 First Year Courses at the University of Michigan Law School; Advanced Curriculum, University of California at Los Angeles. Uo. 88–91. o.

55 Uo. 103. o. Az USA jogi praxisa – elsősorban a több államban tevékenykedő irodák és gazdasági társaságok szemszögéből – államok közti jogi tevékenységet jelent, addig a kamarai felvételi vizsga még mindig állam-specifikus maradt. Uo. 104. o.

Ezen ismertetett – noha nem kizárólagos mintaadó – típusok mellett létezik egy talán igazán különleges, s az előbbieket kombináló képzési rendszer, mely Kanadában található. A montreali *McGill* egyetemen szinte minden tárgyat összehasonlító jogként ismertetnek, és együtt oktatják a kontinentális és az angolszász jogot.

A kialakult oktatási struktúra és metodika a sajátos történelmi körülményekben gyökerezik: elsőként a kanadai történeti-jogi tradíciók, illetve jogi kultúra determinációja; másrészt az egyetem amerikai relációban „ősinek” mondható, ezért programja sok évtizedes fejlődés eredményeként realizálódott; végül az utóbbi két évtized társadalmi folyamatai (oktatói struktúra, hallgatói, demográfiai, mobilitási tényezők, Kanada-Quebec politikai viszony) erősítették meg a kialakult szisztémát. A kanadai jogrendszer kettős jellege *common law* (*privat law*), civil jog dualitása közismert; a két szisztéma – különösen Quebec államot érintően – együtt él és élt a késő 19. század óta, mely speciális jogi szisztéma teljes mértékben elfogadott volt a lokális jogásztársadalomban (ügyvédek, bírák, oktatók), bár korábban legtöbbjük számára a szocializációjától eltérő másik jogrendszer nem bírt relevanciával; ettől függetlenül vitán felül állt a két eltérő rendszer egzisztenciája. Az 1970-es években, párhuzamosan a jogásztársadalom mobilitásának erősödésével, a „jogi kétnyelvűség” progressziója felgyorsult; mindkettő okozója elsősorban a gazdaság jellegének megváltozása. 1994-re a quebeci civiljogi kódexet újrakodifikálták és föderális szintre emelték,⁵⁶ vagyis a kanadai pozitív jog hivatalosan recipiálta a kettős jogrendszert (*métissage*). Az intézményi háttér hasonlóan determinálta a *McGill* oktatási programot: az egyetemet 1848-ban alapították, ezért presztízset tekintve előnyös helyzetben volt a később létrejött jogi felsőoktatási szervezetekkel szemben. Az intézményi reputációt értékelve a joghallgatók a fakultáson nagy tömegben diplomáztak, s többségük a montreali kereskedelmi központban kama-toztatta tudását, ezért szükségük volt angol nyelvű, *common law* ismeretekre; az új egyetemi vezetők a század első felében felismerték a kialakult szituációt és meg-reformálták a kar kurrikulumát.⁵⁷ A *Kanadai Nemzeti Program* lehetőséget adott bármely államban (provinciában) végzett jogásznak bárhol praktizálni, s a quebeci elszakadási törekvések erősítették az államon kívüli praxisban való részvételt, ezért a *McGill* rákényszerült, hogy programjának angolszász jellegét erősítve jobb lehetőséget biztosítson leendő alumniuknak. A kettős rendszert szem előtt tartó tudásátadás hatására különböző nemzetközi, globális gazdasági és jogi ügyekben, az intézményben végzett hallgatók kiemelkedő teljesítményt nyújtottak; az addig kiépült struktúra jótékony hatását látva az egyetem vezetése – a jogásztársadalmon belül nemcsak Észak-Amerikában, hanem nemzetközi szinten mobilitási le-

56 Ld.: Yves-Marie Morissette: McGill's Integrated Civil and Common Law Program. 52. *Journal of Legal Education*. 12. 2002. 12–14. o. 2002.; The Harmonization of Federal Legislation with Quebec Civil Law and Canadian Bijuralism. Department of Justice. Ottawa. 1997.

57 Ld.: Roderick A. Macdonald (1990) The National Law Programme at McGill: Origins, Establishment, Prospects. 13. *Dalhousie Law Journal*. 211. 1990.

hatóséget biztosítva – immár szisztematikusan tovább erősítette a jogrendszerek együttes oktatását.⁵⁸

A '90-es években végül a korábban elkülönítő és összehasonlító jellegű rendkívüli komplexitást mutató különféle kurzusokat egységesítették, s 1999-től az egyetemen kizárólag összehasonlító kettős jogrendszerű oktatás folyik. Napjainkban az oktatás transzszisztémás és integrált, a korábbihoz képest mind tartalmában, mind struktúrájában megváltozott. A tartalom tekintetében már nem párhuzamos, és megosztott jellegű oktatás folyik, hanem ahol lehetséges, az egyes stúdiókban a különféle jogrendszerek amalgámja található; strukturálisan pedig már nem lehetséges csak az angolszász, vagy csak a civil jogi tanulmányokat abszolválni, hanem kizárólag az egységes programban való részvétel vált lehetővé. (Az egységesített tananyagok csak a magánjog területén érvényesülnek, de a tárgyak elkülönítése kizárólag a gyökeresen eltérő jogi megoldások esetén maradt meg, mint például a civil jogi tulajdon/*common law* tulajdonjog).

Összegzés

Az oktatott jogtudás, mely a korai formulák alkotásának „művészete” volt, azonban a jogi fakultások ismeretanyaga a római joggal ötvözve, annak hatására a mai értelemben vett professzionális jogi ismeretté alakult, mely tudomány az uralkodói „támogatás áraként” némileg átalakult, és az abszolút monarchia igazgatásában való részvételhez adaptálódott. A 18. századi francia és német válságkezelési stratégiák pedig csak tovább növelték az abszolút hatalom számára nélkülözhetetlen államigazgatási szaktudás ismertetésének elsődlegességét. Angliában ennek ellenkezőjeként a jogásztársadalmi szocializáció, és a praxishoz szükséges tudás átadása nem állami feladatként realizálódott, nem az egyetemek, esetleg más, az állam által működtetett, létrehozott oktatási intézmények végezték, hanem az teljes egészében az „*ügyvédi kamara*” kezében maradt,⁵⁹ minek következtében az ügyvédség tradicionális feladatainak szem előtt tartásával, a praxisra való felkészítést folytatták, és folytatják a mai napig is. S ami az oktatási módszertant illeti, a legnagyobb paradoxon talán pont az előbbiekből következik: Európában a professzionális jogi oktatás az írott formulák másolásával kezdődött és abból fejlődött tovább, mégis míg a kontinentális oktatás mellőzte saját kulturális örökségét, a *common law* jogrendszer képzési mechanizmusaiban a mai napig is markáns szerepet játszik a jogi okiratszerkesztés (*legal writing*). A tengeren túl az európai társadalommal szemben a piaci viszonyoknak megfelelő jogi oktatási rendszert hoztak létre és ahhoz alkalmazkodó, formálódó jogásztársadalom fejlődött, formálódott, aminek eredményeképpen a praktikumhoz közel álló, kizárólag a szakismeretet preferáló képzési intézmények alakultak.

58 Yves-Marie Morissette i.m. 13–18. o.; továbbá Julie Bédard (2001) *Transsystemic Teaching of Law at McGill: Radical Changes, Old and New Hats*. 27. *Queen's Law Journal*. 237. 2001.

59 Vö.: Králik Lajos i.m. 118–119. o.

A történeti gyökerek természetesen napjaink rendszereiben is megmutatkoznak, vagyis látható, hogy míg az angol, illetve amerikai oktatás közelebb áll a praxishoz mind intézményes formájában, mind az oktatási anyagban és különösen a módszerben, addig az európai kontinens példáiban a képzés és a gyakorlat valamivel nagyobb distanciával bír. S végül az utolsóként bemutatott a jogi kultúrákat egyesítő oktatás, illetve kialakulásának története több problémára is rámutat. Egyfelől megmutatja, hogy a két „nagy jogrendszer” nem feltétlenül áll oly távol egymástól, hogy az mintegy „silószerűen” elválassza az egyes rendszerekhez tartozó jogásztársadalom tagjait; másrészt rámutat, hogy az egyes jogász-képzési típusok sajátos tradíciója ugyan rendkívül meghatározza az aktuális szituációt, mi több annak figyelembevétele nélkülözhetetlen, de a hagyományok következményei semmiképpen sem determinisztikusak, hanem tudatosan is alakíthatóak. Továbbá – s álláspontunk szerint ez lehet a legfontosabb – napjaink jogi kulturális folyamatait figyelembe véve – különösen például az Európai Unió jogát tekintve – rendkívüli tanulságokkal szolgálhat ez a kevert képzési mód, hiszen annak mind pozitív, mind negatív hatásaiból, eredményeiből az európai, illetve a hazai képzési intézmények csak profitálhatnak.

NAGY ZSOLT

IRODALOM

- ABADINSKY, HOWARD (1990) *Law and Justice. An Introduction to the American Legal System*. Second Edition. Nelson-Hall Publishers. Chicago.
- ABEL, RICHARD C. (1988) *The Legal Profession in England and Wales*. Basil Blackwell Publishers. Oxford.
- ASTRIK, GABRIEL (1992) *The Paris Studium. Robert of Sorbonne and his Legacy. Interuniversity Exchange between the German, Cracow and Louvain Universities and that of Paris in the Late Medieval and Humanistic Period*. Selected Studies. A Parisian Heritage: Opposition between the Faculty of Arts and the Theologians. University of Notre Dame. Notre Dame. Indiana. Verlag Joseph Knecht. Frankfurt am Main.
- BAAB, HEINER *Juristenausbildung in Frankreich*. Deutsch-Französische Juristenvereinigung. Mainz. www.djf.org/sammlung/ausbild.html
- BADÓ ATTILA (1997) Bevezetés az USA jogrendszerébe. *Acta Juridica et Politica*. Tomus LII. Fasciculus I. Szeged. 1997.
- BÉDARD, JULIE (2001) Transsystemic Teaching of Law at McGill: Radical Changes, Old and New Hats. 27. *Queen's Law Journal*. 237. 2001.
- Berliner Juristenausbildungsordnung (JAO). www.berlin.de/.bin/print.php/SenJust/Ausbildung/JPA/jao2003.html
- BÓNIS GYÖRGY (1972) *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai kiadó.
- BRAUNEDER, WILHELM (1992) *Leseverein und Rechtskultur. Der Juridisch-politische Leseverein zu Wien 1840 bis 1990*. Mazsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung. Wien. 1992.
- BURRIDGE, ROGER (2002) Legal Education and Development: False Dawns, Fresh Breezes. In: JULIO FAUNDEZ & MARY E. FOOTER & JOSEPH J. NORTON (eds): *Governance, Globalization and Development*. Oxford University Press. Oxford. 2002. 105–123. o.
- DR. GAJZÁGÓ LÁSZLÓ (1942) *A háború és béke joga*. Budapest, Stephaneum.
- FERENCZ SÁNDOR (2001) A középkori egyetem. In: TÓTH TAMÁS (ed) *A modern európai egyetemek funkcióváltozásai. Felsőoktatás-történeti tanulmányok*. Budapest, Professzorok Háza. 33–46. o.
- FERGE ZSUZSA (1984) Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- FICHTE, JOHANN GOTTLIEB (1938) *Reden an die deutsche Nation*. Alfred Kröner Verlag. Stuttgart. Leipzig.
- First Year Courses at the University of Michigan Law School; Advanced Curriculum, University of California at Los Angeles.
- DR. GAJZÁGÓ LÁSZLÓ (1942) *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különösképpen a spanyol nemzetközi jogi iskola*. Budapest, Stephaneum.
- GRICE-HUTCHINSON, MARJORIE (1952) *The School of Salamanca. Readings in Spanish Monetary Theory. 1544–1605*. Oxford. Clarendon Press. 1952.
- KANT, IMMANUEL: *Történetfilozófiai írások. A fakultások vitája három szakaszban (1794–98)*.
- KOCH, ADRIENNE (1943) *The Philosophy of Thomas Jefferson*. Columbia University Press. New York.
- KRÁLIK LAJOS (1903) *A magyar ügyvédség története I–II*. Budapest.
- LE GOFF, JACQUES (1979) *Az értelmiség a középkorban*. Budapest, Magvető.
- MACDONALD, RODERICK A. (1990) The National Law Programme at McGill: Origins, Establishment, Prospects. 13. *Dalhousie Law Journal*. 211. 1990.
- Mitteilungsblatt der Leopold-Franzens-Universität. Innsbruck. 1§. www.uibk.ac.at/c101/mitteilungsblatt 2000/2001.
- MORISSETTE, YVES-MARIE (2002) McGill's Integrated Civil and Common Law Program. 52. *Journal of Legal Education*. 12. 2002.
- NAGY ZSOLT (2003) A magyar jogi oktatás történeti vázlat. *Jogelméleti Szemle*, No. 2.
- NAGY ZSOLT (2003) Az amerikai jogi oktatás történetének vázlat. *Acta Juridica et Politica. Publicationes Doctorandorum Juridicorum*. Tomus II. Fasciculus 7. Szeged. 2003.
- POKOL BÉLA (1992) *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda.
- REDDING, RICHARD E. (2003) „Where Did You Go to Law School?” Gatekeeping for the Professoriate and Its Implications for Legal Education. 53. *Journal of Legal Education*. 594. 2003.
- REDL KÁROLY (2001) A fakultások vitájának előtörténetéhez. In: Tóth Tamás (ed) *A modern európai egyetemek funkcióváltásai*. Felsőoktatás-történeti tanulmányok. Budapest, Professzorok Háza. 57–72. o.
- RENAUT, ALAN (1995) *Les revolutions de l'Université*. Colmann-Lévy. Paris. 1995.
- RINGER, FRITZ (1969) *The decline of the German mandarins. The German academic community 1890–1933*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. 1969.
- SHAFFER, THOMAS L. & REDMOUNT, ROBERT S. (1977) *Lawyers, Law Students and People*. McGraw-Hill Book Company. Shephard's Inc. Of Colorado Springs.
- TÓTH TAMÁS (2001) A napóleoni egyetemről a humboldti egyetemig. In: Tóth Tamás (ed) *A modern európai egyetemek funkcióváltásai*. Felsőoktatás-történeti tanulmányok. Budapest, Professzorok Háza. 95–148. o.
- TÓTH TAMÁS (1973) *Útkeresés és útvesztés. Diákmozgalmak a mai kapitalista társadalomban*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.